

Вадзім Корань / Vadim Koren

Narodowa Akademia Nauk Białorusi (Białoruś)
National Academy of Sciences of Belarus (Belarus)

e-mail: koran83@mail.ru

Гумар у Торбе смеху... Караля Жэры

Humor in "Pouch of Laughter" by Karol Żera

Humor w „Torbie śmiechu...” Karola Żery

Адной з самых цікавых, але разам з тым і маладаследаваных старонак у гісторыі пісьмовай спадчыны Беларусі з'яўляецца сатырычная і гумарыстычная літаратура XVII–XVIII ст. Пачынаючы з XVII ст., у Вялікім Княстве Літоўскім бытавалі творы сатырычнага зместу (*Прамова Мялешкі, Ліст да Абуховіча, Казанне рускае* і інш.). Сатырычная тэндэнцыя захоўвалася і ў першай палове XVIII ст. (*Прамова русіна, Іншая прамова русіна, пра нараджэнне Хрыста, Евангелія руская* і інш.). Аднак з узнікненнем у другой палове XVIII ст. *Торбы смеху...*¹ з'явіліся гумарыстычныя творы, напісаныя не толькі як рэакцыя на заганныя з'явы жыцця (сацыяльныя, палітычныя, канфесійна-рэлігійныя канфлікты), але і для задавальнення эстэтычных патрэбаў як чытача, так і аўтара. Вядома, у кнізе Караля Жэры прысутнічаюць і сатырычныя элементы, выкрываюцца недахопы людзей, высмейваюцца героі невялікага розуму, але большасць твораў у зборніку прасякнута добразычлівым стаўленнем аўтара да сваіх герояў. Зборнік датаваны

прыблізна 1773–98 г. У яго ўключаны [...] анекдатычныя, пацешныя, павучальныя гісторыі, якія здарыліся на Піншчыне, Лепельшчыне, у Гродне, Драгічыне, Сянне і ў іншых мясцінах Беларусі і Польшчы. Некаторыя з фацэый пададзены на беларускай мове (Maldzis, 1995, s. 214).

¹ Арыгінальная назва зборніка: *Vorago rerum, torba śmiechu, groch z kapustą, każdy pies z innej wsi, czyli Książka zawierająca w sobie zbiór różnych ciekawych i mądrych, dowcipnych i konceptycznych rzeczy, zapytań i odpowiedzi, bez ładu i porządku ułożonych, ku rozrywce i zabawce a czasem i ku zbawieniu duszy służących, niedawno zaczęta a do skończenia świata nie skończona.*

Біяграфічных звестак пра Карала Жэру захавалася няшмат, яго творчасць да нашага часу не была прадметам даследавання беларускіх вучоных. Як зазначыла Васіліса Дзегцярэнка,

пасля 1980 г. у польскім літаратуразнаўстве не было ніводнага грунтоўнага даследавання прысвечанага зборніку (*Torbie śmiechu...*). З беларускіх гісторыкаў літаратуры пра К. Жэру пісаў толькі А. Мальдзіс, які, аднак, меў на меце толькі пазнаёміць беларускую навуку з кнігай і не імкнуўся зрабіць вычарпальны яе аналіз (Dziehciarenka, 2006, s. 100).

Праўда, у некаторых даследаваннях беларускіх вучоных *Torba śmiechu...* хоць і сцісла, але згадвалася. Так, Алена Білюценка, разглядаючы рамантычную шляхецкую гавэнду ў польскай прозе XIX ст., звярнула ўвагу і на творчасць К. Жэры (Bilutienko, 2008). Сцісла прааналізаваўшы зборнік, даследчыца прыйшла да высновы, што ў сваёй кнізе аўтар выкарыстоўваў самы разнастайны матэрыял, у тым ліку і вандроўныя сюжэты, “прычым, некаторыя з іх, вядомыя яшчэ з антычных часоў, злучаліся з сучаснымі аўтару рэаліямі. Дзякуючы гэтаму, яны лакалізаваліся гістарычна і геаграфічна ў сюжэтах фацэцый, уключаючы біяграфію Жэры і яго асабістыя ўражанні” (Bilutienko, 2008, s. 37) [Пераклад мой – В.К].

Torba śmiechu... мае два неаднолькавыя паводле зместу выданні. Першае было падрыхтавана да друку Зыгмунтам Глогерам у 1893 г. (*Ze starych szpargałów ś.p. Karola Żery. Fraszki i opowiadania*, 1893) паводле рукапіса, які да нашага часу не захаваўся. А ў 1974 г., дзякуючы архіўнай працы Адама Мальдзіса, быў выяўлены спіс *Torby śmiechu...*, які зберагаецца ў Санкт-Пецярбургу ў Расійскай Нацыянальнай бібліятэцы. Ён быў расчытаны, каментаваны і апублікаваны польскай даследчыцай Казімерай Жукоўскай у 1980 г. (Żera, 1980). У прадмове “высока ацэньваюцца мастацкія вартасці твораў сенненскага аўтара, падкрэсліваецца, што ў іх ёсць шматлікія і багатыя беларускія элементы” (Maldzis, 1987, s. 50).

Васіліса Карнейчык на аснове прааналізаванага матэрыялу зазначыла, што “глогераўская версія больш нагадвае сапраўдную *silva rerum*, у якую запісвалася ўсё: гісторыі пра знаёмых, анекдоты, урыўкі з пропаведзяў ксяндзоў, песенькі, загадкі. Другі ж варыянт уяўляе сабой кнігу са стройнай кампазіцыяй” (Karniejczyk, 2003, s. 127). Цікавай уяўляецца і выснова, якую зрабіла даследчыца, параўнаўшы два выданні *Torby śmiechu...*:

абодва рукапісы, на аснове якіх былі ажыццёўлены згаданыя выданні, – гэта аўтарскія варыянты адной кнігі. Магчыма, першы з іх К. Жэра пісаў проста для сябе, занатоўваючы, на яго думку, вартае захавання, другі ж – аўтарская апрацоўка, зробленая, магчыма, па чэйёўскай парадзе ці просьбе (Karniejczyk, 2003, s. 128).

Сапраўды, парадак твораў у рукапісе выдання 1980 г. даволі дзіўны. Па ўсім відаць, што кніга павінна мець адмысловы храналагічны парадак, але ў выданні

1980 г. мы бачым блытаніну: у сярэдзіне кнігі апісваюцца падзеі, датаваныя 1762 г. (апавяданне 102), а праз некалькі старонак – ужо 1795 г. (апавяданне 131). Значыць, рукапіс апрацоўваўся і перапрацоўваўся, што пацвярджае думку В. Карнейчык.

К. Жукоўская зазначыла, што “рознiца паміж тэкстам, апублікаваным Глогерам, і лiнiнградскім рукапісам была такой значнай і ўключала столькі розначытанняў, што іх нельга патлумачыць толькі ўмяшаннем выдаўца” (Zukowska, 1980, s. 6–7) [Пераклад мой – В.К]. Такім чынам, нягледзячы на той факт, што версія *Torby śmiechu*..., выдадзеная ў 1893 г., была адрэдагавана З. Глогерам (ступень умяшання ў арыгінальны тэкст нам невядомая), можна лічыць два апублікаваныя спісы асобнымі і самавартаснымі. К. Жукоўская, грунтоуючыся на аналізе копіі, выказала цікавае меркаванне, што *Torba śmiechu*... існавала ў выглядзе “жывой кнігі” (Zukowska, 1980, s. 7), якую ўладальнік рукапісу, беручы на сябе функцыю аўтара, дапаўняў новымі гісторыямі, не змяняючы імя на вокладцы. На карысць гэтай гіпотэзы сведчаць адрозненні ў змесце, паслядоўнасці і колькасці твораў, а таксама доўгая барочная назва, у якой гаворыцца “...нядаўна пачатая, а да сканчэння свету не завершаная”². Па ўсім відаць, аўтар у самой назве прапанаваў чытачу працягнуць гэтую кнігу пасля яго, Жэравай, смерці.

Кніга складаецца з празаічных і паэтычных твораў, якія з’яўляюцца неад’емнымі раўназначнымі часткамі зборніка. У *Torbie śmiechu*... занатаваны розныя выпадкі са шляхецкага жыцця, урыўкі з казанняў святароў, песенькі, прыказкі, эпіграмы на гербы і інш. К. Жэра сам быў прадстаўніком шляхецкага саслоўя, таму вельмі добра ведаў жыццё і звычаі шляхты, а гісторыі, якія занатаваны ў кнізе, хутчэй за ўсё, чуў асабіста, пазней яны літаратурна апрацоўваліся і запісваліся ў кнігу.

Пачынаецца *Torba śmiechu*... з вершаванага ўступу, які ёсць у “лiнiнградскім” рукапісе, але адсутнічае ў глогераўскім выданні. Магчыма, З. Глогер не прыдаў яму вялікага значэння і выкарыстаў аўтарскую прадмову ў сваёй уласнай прадмове да выдання, што відаць з цытат і запазычанняў, а таксама вершаванага ўрыўка *Na herb Dubna*. Празаічная прадмова напісана ў лепшых барочных традыцыях. У якасці платы за задавальненне ад прачытання кнігі Караль Жэра не просіць нічога, акрамя малітвы за сваю душу. Гэты прыём нагадвае чытачу пра хуткаплыннасць і часовасць жыцця, уздзейнічае на яго пачуцці і адначасова проціпастаўляе смерць і гумар, запрашае чытача адправіцца ў падарожжа па старонках кнігі і адначасова стаць суаўтарам. Аўтарскі пачатак у зборніку даволі моцны. К. Жэра разам з чытачом смяецца з заганаў розных людзей, суперажывае героям твораў. Вобраз аўтара праходзіць праз увесь зборнік, ён хоць і не з’яўляецца непасрэднай дзейнай асобай твораў, але

... часта атаясамлівае сябе з апавядальнікам, як гэта было ў сучасных Жэру раманах, каб каментавалі разнастайныя падзеі і ўчынкі герояў” (Bilutienko, 2008, s. 37) [Пераклад мой – В.К].

² Тут і далей цытаты з *Torby śmiechu*... падаюцца ў нашым уласным (калі не пазначана іншага) перакладзе на сучасную беларускую мову.

К. Жэра быў добра адукаваным для свайго часу чалавекам – скончыў Драгічынскую (на Падляшшы) езуіцкую калегію. Ён выдатна ведаў лацінскую, польскую, беларускую мовы, валодаў красамоўствам, вывучаў паэтыку, філасофію і іншыя дысцыпліны, якія выкладаліся ў езуіцкіх навучальных установах. Атрыманя веды ён, вядома, выкарыстоўваў не толькі ва ўласнай педагагічнай дзейнасці (працаваў выкладчыкам у канвенце бернардынцаў), але і пры складанні зборніка. Так, у апавяданні *Пра манаскі тэатр* Жэра, зазначаў: “Ні ў адным манаскім ордэне няма такога тэатра, як у езуітаў...” (*Ze starych szpargałów*, 1893, s. 215) і з дасведчанасцю ўдзельніка распавядае пра спектакль. Падрабязнасць апісання гаворыць, што сам аўтар як выхаванец езуітаў, магчыма, быў глядачом або ўдзельнікам гэтага прадстаўлення, бо вельмі дакладна распавёў пра сакрэт знікнення актораў у куфэрку:

Людзі падаюць са смеху, хоць і ведаюць, што ў тым куфэрку нікога не было, а толькі дно адкрываецца, і быў ён пастаўлены ў месцы, дзе ў падлозе ёсць выразаная і закрытая ад глядачоў дзірка, праз якую тыя хлопцы з-пад падлогі ў куфэрак залазілі (*Ze starych szpargałów*, 1893, s. 215).

Torba śmiechu..., напісаная ў часы Асветніцтва, была разлічана на адукаванага, як і сам Жэра, чытача. Пра гэта яскрава сведчаць вялікая колькасць лацінамоўных словаў і фразеалагізмаў у тэкстах, цытаты са Святога Пісання, выслوўі з іншых твораў, якія непадрыхтаванаму чытачу будуць незразумелыя. Да ўсяго неабходна было ведаць і беларускую мову, якой таксама карыстаюцца героі апавяданняў.

У зборніку значнае месца займаюць паэтычныя творы. Сярод іх сваёй гумарыстычнай скіраванасцю і арыгінальнасцю вылучаюцца эпіграмы на розныя шляхецкія гербы, якія высмейваюцца з дапамогаю каламбуру. Напрыклад, у эпіграме *Надгробак п’яніцы гербу Даліва* абыгрываюцца назва герба “Даліва” (ліць, наліваць) і вобраз п’яніцы. Аўтар выбірае чалавечую якасць, часцей адмоўную, якая мае агульныя прыкметы са шляхецкім гербам, ці выразную знешнюю прыкмету ўладальніка герба, і высмейвае іх: *Да грубага гербу Любіч, Да дурня гербу Цёлак, На лысага гербу Поле* і інш.

Разам з тым, у зборніку ёсць гумарыстычныя вершы, у якіх высмейваюцца розныя жыццёвыя сітуацыі, напрыклад, *Як п’янчуга маліўся* (*Ze starych szpargałów*, 1893, s. 29). Гэта жартоўная малітва п’яніцы, у якой ён просіць Бога ператварыць мора ў піва – большага ён не патрабуе і марыць, каб пасля яго смерці труна плавала па піўным моры. Хоць у вершы згадана смерць, ён мае жыццесцвярджалны настрой. Тэма п’янства сапраўды невычарпальная, і ў чатырох вершаваных радках, хоць і ў даволі аптымістычным ключы, высмейваюцца п’яніцы, у якіх жаданні не пераўзыходзяць “мора піва”.

Сустрэкаюцца ў зборніку і кароткія вершы-загадкі тыпу *Што колькі трывае?* Аўтарам арыгінальна выкарыстоўваюцца простыя матэматычныя дзеянні, і, згодна з яго разлікамі, звычайны чалавечы век – 81 год.

Тры гады – плот, (дубцовы)
Тры платы – кот, (9 гадоў)
Тры каты – конь, (27 гадоў)
Тры кані – чалавек, (81 год)
Такі звычайны век
(*Ze starych szpargałów*, 1893, s. 164).

Даволі часта аўтар наўмысна з мэтай большага эстэтычнага ўздзеяння на чытача ўводзіць у праявіны твор паэтычныя радкі. Так, у апавяданні *Як піяр адказаў езуітам* чытаем, што езуіты, маючы ўласную друкарню, кожны год пісалі паэтычнае віншаванне біскупу, але нечым правініліся і друкарня была зачынена. Тады яны паднеслі імянінніку наступны адрас: “*Не да вершаў сягоння вязню Аналону, / Хочаш верш – то друкарню вызвалі з палону*”³ (*Ze starych szpargałów*, 1893, s. 35). Ксёنز-піяр, які прысутнічаў на святкаванні, экспромтам адказаў на гэта: “*Укалоў і дзювершам Аналон замкнёны, / Што ж чакаць, як з няволі будзе вызвалёны?*”⁴ (*Ze starych szpargałów*, 1893, s. 35).

У гэтым праявічным творы сэнсавая нагрузка якраз і закладзена ў паэтычных радках. Паказваецца кемлівасць піяра, яго паэтычныя здольнасці.

У тэкст апавядання *Пра разумнага мужыка, які падзяліўся з бланам узнагародай* таксама ўводзіцца паэтычныя радкі. Тут выкарыстаны шырока распаўсюджаны ў народнай творчасці сюжэт пра разумнага мужыка, які з пэўнай мэтай у якасці ўзнагароды просіць у пана бізуноў. Так, у беларускай народнай казцы *Як мужык царскага генерала правучыў* (*Ludziej sluchaj, a swoj rozum maj*, 1988, s. 8–10) апісваецца падобная сітуацыя: мужык знайшоў кавалак золата і вырашыў аднесці яго цару, а генерал дазволіў яму прайсці з умовай, што той аддаць палову ўзнагароды. Смачна пaeўшы, мужык папрасіў у якасці ўзнагароды бізуноў і “падзяліўся” з генералам. У жэравым варыянце гэты сюжэт дапоўнены і паэтычна аздоблены: мужык адпраўляецца да пана, каб паказаць дзіва – шчупака, які ўчапіўся лісу ў морду, а па дарозе складае верш, які б дапамог яму прэзентаваць знаходку:

Маеш, пане вяльможны, ты бары з лясамі,
Мноства выжлаў, таксама ганчакоў з хартамі,
Мноства лоўчых, асочных моцную дружыну –
Ёсць каму ў дзікай пушчы паляваць звярыну.
Пра такое, няшчасны, мроіць я не маю,
Але, пане, такога шчупака трымаю,
Што жывога, як бачыш, ліса мне ўпалюе,

³ Пераклад А. Бразгунова.

⁴ Пераклад А. Бразгунова.

Вось як гэты, што ў меху са мною вандруе⁵
(*Ze starych szpargałów*, 1893, s. 58).

Панскі служка, як і генерал у народнай казцы, пускаў да пана толькі за палову ўзнагароды, за што і паплаціўся, “паўтарыўшы” лёс генерала. К. Жэрам высмейваюцца хітрыя і нячыстыя на руку панскія слугі і ўхваляецца таленавіты селянін, які розумам пераўзыходзіць падпанкаў.

Распаўсюджаны ў фальклоры сюжэт пра разумнага мужыка, які дзяліў гусей на ўсю панскую сям’ю, паводле сюжэта беларускай казкі *Як мужык гусей дзяліў* (*Ludziej słuchaj, a swój rozum maj*, 1988, s. 187–189) выкарыстоўваецца і ў апавяданні *Прыпавесць ягамосці п[ана] Вагі пра разумнага Барташа*. У творы паказваецца розум і кемлівасць звычайнага селяніна, які змог і пану дагадзіць, і сябе не даць у крыўду.

Вядомы сюжэт пра вяршкі і карані набывае далейшае развіццё ў апавяданні *Пра бабу, якая чорта ашукала*: чорт выклікаў бабу на бой, яна ж перахітрыла яго, прапанаваўшы біць яе віламі праз плот, а сама карысталася ражном. Чорт у фальклоры заўсёды высмейваецца і застаецца ў дурнях. Для арыгінальнага завяршэння апавядання аўтар выкарыстоўвае прыказкі: “Чорт з бабаю піва варыў і ад астатку адмовіўся”, “Бабы і чорт не зваюе”, “Доўга той мусіць куваць, хто хоча бабу ашукаць”.

Апавяданне *Пра пана, які любіў хлусіць* сюжэтна нагадвае беларускую народную казку *Разышоўся, як заечае сала* (*Ludziej słuchaj, a swój rozum maj*, 1988, s. 134–135). У жэравым апавядзе высмейваецца імкненне пана хваліцца і прыхарошваць свае паляўнічыя трафеі. Каб не згубіць меру ў пахвальбе, ён загадаў слуге, каб той торгаў яго за адзенне. Вельмі паказальнае завяршэнне гэтага невялікага твора, калі пан гаворыць слуге: “Зважай, бо калі б мяне яшчэ раз цягнуў за адзенне, то, напэўна, сказаў бы, што той ліс зусім не меў хваста” (*Ze starych szpargałów*, 1893, s. 190). У творы менавіта ад слугі залежыць, ці зможа пан утаймаваць сваё ўяўленне.

Таксама сюжэт з беларускай народнай казкі *Як пана віншавалі* (*Ludziej słuchaj, a swój rozum maj*, 1988, s. 87–88) выкарыстаны ў апавяданні *Як мужыкі пана з Вялікаднем віншавалі*. Сюжэт даволі прасты: сяляне вырашылі павіншаваць пана са святам (у казцы – з нараджэннем сына), а атрымалася, што пажадалі ўсяго самага кепскага. Сюжэт і ў К. Жэры, і ў народнай казцы аднолькавы, што можа сведчыць пра яго народнае паходжанне. Тэкст распісаны па ролях (прамоўца і грамада), што паказвае на веданне і выкарыстанне аўтарам формы інтэрмедыі.

У XVIII ст. К. Жэра сваім зборнікам распачаў працу, працягнутую пазней знакамітымі фалькларыстамі XIX – пачатку XX ст.: Паўлам Шпілеўскім, Паўлам Шэйнам, Еўдакімам Раманавым, Міколам Федароўскім і інш. Вялікая заслуга К. Жэры ў тым, што ён не адмаўляў народную творчасць, а наадварот,

⁵ Пераклад А. Бразгунова.

папулярываваў яе ў форме апрацаваных апавяданняў. Фальклор з’яўляецца адной з крыніц гэтага выдатнага зборніка і робіць яго больш насычаным, дапаўняе рознымі цікавымі сюжэтамі. Як трапна зазначыў А. Мальдзіс:

...барока дапускала кантамінацыю самых розных пачаткаў: камічнага і трагічнага, рэальнага і фантастычнага, кніжнага і фальклорнага. Такое спалучэнне выразна адчуваецца і ў зборніку Жэры. Яго аўтар зыходзіць з рэальнасці, але часта звяртаецца і да антычных матываў, і да народнай творчасці, апрацоўвае сюжэты, добра вядомыя фалькларыстам (Maldzis, 1987, s. 41).

У *Torbie śmiechu...* выкарыстоўваюцца і сюжэты, якія былі вядомыя на беларускіх землях яшчэ з часоў Сярэднявечча. Так, апавяданне *Пра двух лекараў* – пераклад апавядання *Приклад, сии речь притча, о двою лекарех* са зборніка *Рымскія дзеі (Gesta Romanorum)*, з якога: “...чэрпалі матэрыял не толькі духоўнікі і маралісты, але і такія пісьменнікі, як Бакача, Чосэр, Шэкспір, Шылер” (Brazhounou, 2007, s. 216). У *Torbie śmiechu...* гісторыю пра двух лекараў расказвае пан Сымон Багенскі. Гэта вельмі істотнае ўдакладненне, бо, хутчэй за ўсё, К. Жэра наўмысна падае імя Багенскага, каб апавяданне здавалася чытачу рэальным, сапраўдным. Своеасаблівую перапрацоўку сюжэта пра голага караля назіраем у апавяданні *Як жыды паклілі з пана*. Краўцы-жыды выяўляюцца ў творы хітрымі і разумнымі – яны змаглі пашыць пану адзенне без матэрыялу і нават зарабіць на гэтым грошы.

З. Глогер, які рыхтаваў творы К. Жэры да першага выдання (1893 г.), там дзе палічыў неабходным, падаў крыніцы паходжання тэкстаў. Так, парадыйныя эпіграмы на гербы былі ўзяты з творчасці Вацлава Патоцкага, апавяданне *Чаму са старымі не жэняцца* – са старой, рэдкай сёння кнігі *Złote jarzmo małżeńskie*, асобныя тэксты ўзяты з кнігі Вацлава Куніцкага *Obraz szlachcica* (1614 г.), *Розныя вершы пра шляхецтва* – з *Gońca spoty* Мацея Стрыйкоўскага. (*Ze starych szpargalów*, 1893, s. 226); З’яўленне ў зборніку вядомых раней твораў з розных выданняў можна патлумачыць выдатнай адукацыяй складальніка.

Такім чынам, можна сцвярджаць, што *Torbie śmiechu...* – не толькі зборнік розных цікавых і вясёлых апавяданняў з жыцця: яна змяшчае тэксты з самых розных крыніц, пачынаючы з народных казак і завяршаючы рознымі друкаванымі кнігамі. Цяжка сказаць, ці свядома аўтар уплятаў вядомыя сюжэты ў канву рукапісу. Хутчэй за ўсё, такім чынам ён удасканальваў яго, рабіў больш цікавым і для сябе, і для будучых чытачоў.

У зборніку пераважаюць гумарыстычныя (займальныя) творы – вясёлыя гісторыі або прыгоды з жыцця пераважна польска-беларускай шляхты. Так, у апавяданні *Слаўны хлеў* выкарыстоўваецца падабенства прозвішчаў шляхціцаў з назвамі хатніх жывёлаў: Быкоўскі – Бык, Бараноўскі – Баран, Свінярскі – Свіння. Менавіта на гэтым падабенстве грунтуецца камізм апавядання. Прычым, усе яны змясціліся на начлег у хляве, бо: “паміж шляхты, як паміж братоў, знаёмства заўсёды завя-

зваецца лёгка і сувязь хоць і далёкая, але надзейная” (*Ze starych szpargalów*, 1893, s. 11). Хлеў выконвае важную функцыю і з’яўляецца апошнім звяном у шэрагу супадзенняў – Быкоўскі, Бараноўскі і Свінярскі сустрэкаюцца менавіта тут. Без гэтага ўдакладнення знікае камізм сітуацыі. У апавяданні паказваецца цікавы збег абставінаў, які мог спадабацца чытачу: напрыканцы аўтар дадае, што чуў яго ад “таго самага” пана Быкоўскага. Таму тут можна адзначыць самаіронію і пачуццё гумару шляхціца, які “*прыехаўшы ў Драгічын, <...> распавядаў <...> пра тое, смеючыся і ханаючыся за бакі*” (*Ze starych szpargalów*, 1893, s. 12).

Разумныя і кемлівыя шляхціцы часта з’яўляюцца на старонках *Torby śmiechu*... Для К. Жэры дастаткова аднаго трапнага выразу, каб сітуацыя трапіла ў рукапісны зборнік. Так, у кароткім апаведзе *Як адказаў шляхціц, што патушыў свечку* адна заключная фраза – “Тады васпан такі самы дурань, як і я” (*Ze starych szpargalów*, 1893, s. 25) – выклікае смех цэлай грамады людзей.

У апавяданні *Пра ягамосця пана Жабу* камічны эфект дасягаецца з дапамогай шматзначнасці слова “жаба” (хвароба і прозвішча). Калі аднойчы ў пана Жабы захварэў адкормлены вол, селянін-канавал, убіваючы шыла валу ў карак, усклікнуў: “Каб цябе жаба праклятая трэсла!” Пачуўшы тое, слугі пана Жабы пачалі смяцца, а мужык, скеміўшы, што нядобра азваўся пры пану, які мае тое ж прозвішча, мовіў: “Без абразы вяльможнага пана. Я казаў толькі пра хваробу, не пра пана” (*Ze starych szpargalów*, 1893, s. 14). Пан таксама засмяяўся, ніколькі не пакрыўдзіўшыся на селяніна.

Падобны камічны эфект узнікае і ў апавяданнях *Як пан Казёл шукаў свой дом у Вызне* і *Што пачуў ягамосць n[ан] Казёл ад гарбара*, пабудаваных на падабенстве прозвішча Казёл і назвы жывёлы. Пан Казёл з першага апавядання, адстаўшы ад слуг, заблукаў, а сустрэўшы незнаёмага чалавека, вядзе з ім наступны дыялог:

– Дзе тут мой дом?

Прыдворны на тое:

– А вашэць хто такі?

Тады шляхціц і кажа яму:

– Я – Казёл.

А прыдворны гаворыць:

– Калі васпан казёл, тады ў хляве павінен быць дом вашэці

(*Ze starych szpargalów*, 1893, s. 13).

У другім апавяданні сітуацыя падобная: пан Казёл, купляючы рэмень у гарбара, заўважыў, што замест рэменя з казловай скуры той рамеснік хацеў прадаць яму рэмень з баранавай, і выказаў незадаволенасць. Гарбар, даведаўшыся прозвішча асобы, з якой гаварыў, адказаў пану Казлу, нахваляючы скуру барана: “Толькі дурань і казёл маюць нешта супраць барана” (*Ze starych szpargalów*, 1893, s. 138).

У *Torbie śmiechu*... К. Жэра звяртаецца да сярэднявечных заходнееўрапейскіх звычаяў, што дапамагае ў стварэнні камічных сітуацый. Напрыклад, калі асуджанага вялі на смерць, а ён быў нежанатым маладым чалавекам, яго магла выратаваць дзяўчына, пагадзіўшыся аб'явіць яго сваім жаніхом. У такім выпадку асуджанага вызвалялі. За дадзеным звычаем стаяла біблейскае ўяўленне, што двое стануць адной плошчю (Мт. 19:5; Мк. 10:7–8), вера, што чыстая душою дзяўчына зможа выправіць злачынцу і ўратаваць яго душу. У апавяданні *Пане Якубе, вешай, васпане!* падобная сітуацыя займела іншы працяг:

...калі кат на імя Якуб вёў на смерць маладога шыбеніка, а дарогу на шыбеніцу заступіла ім старая баба, якая хацела захаваць асуджанаму жыццё і каб ён стаў ёй мужам. Той гультай, спужаўшыся брыдкай старой, закрываў кату: Пане Якубе, вешай, васпане! (*Ze starych szpargalów*, 1893, s. 71).

Асуджаны, нават не думаючы, аддаў перавагу шыбеніцы перад шлюбом са старой жанчынай.

Неадукаванасць высмейваецца аўтарам на працягу ўсяго зборніка. Так, шляхціц з апавядання *Як шляхціц не хацеў быць "sapiens"*, не ведаючы дакладнага значэння лацінскага слова, прыняў яго за абразу: "Што-што? Я sapiens? – гнеўна закрываў шляхціц, думаючы, што гэта, мусіць, надта брыдкае і абразлівае слова, – ані я, ані мой дзед, аніхто ва ўсім маім родзе ніколі не быў sapiens'ам!" (*Ze starych szpargalów*, 1893, s. 31). Раней аўтар зазначаў, што той "разумны" шляхціц: "вывучыўшы колькі лацінскіх выразаў, часта страляў імі, як куляю ў плот" (*Ze starych szpargalów*, 1893, s. 31). Параўнальны зварот, выкарыстаны пры характарыстыцы героя апавядання, паказвае, што ў такую сітуацыю шляхціц трапляе не першы раз. Выкарыстоўваючы лацінскія выразы, з якімі выскокваў "*як Піліп з кананель*" і значэння якіх, напэўна, не ведаў, ён не мог зразумець простага і распаўсюджанага лацінскага слова. Аўтар высмейвае такую самаўпэўненасць і прапануе чытачу не браць прыкладу з падобных шляхціцаў. Як пацвярджэнне гэтаму, К. Жэра ўпісвае ў *Torbę śmiechu*... ўрываек з кнігі В. Куніцкага *Obraz szlachcica*, у якім разважаецца пра навуку і невучтва:

Невук ад вучонага такі ж далёкі, як памерлы ад жывога, бо як сонечнае святло ўсё асвеціць, гэтак і навука ад рэчаў цёмных і шкодных да добрых прыводзіць, жорсткія і палкія розумы памякчае, прыводзіць да згоды, да добрых спраў паказвае дарогу, розум завастрае і робіць яго карысным для сумленных справаў (*Ze starych szpargalów*, 1893, s. 151).

Высмейваюцца ў зборніку разнастайныя адмоўныя чалавечыя якасці: сквапанасць, жаданне пажывіцца коштам іншага, што вельмі арыгінальна паказана ў апавяданні *Як млынар з шынкаркаю ў пекле сышліся*. Млынар і шынкарка, трапіўшы пасля смерці ў пекла, скардзяцца адзін другому на несправядлівы лёс:

млынар браў большую, чым належала, меру з памолу, а шынкарка не далівала гарэлкі ў келіхі. Напрыканцы апавядання млынар ставіць рытарычнае пытанне: “Ну, і дзе на тым свеце справядлівасць?!” (*Ze starych szpargalów*, 1893, s. 34), бо і ён, што браў залішне, і шынкарка, што не далівала гарэлкі, мелі аднолькавы лёс – трапілі ў пекла.

У высмейванні людзей, якія пераймаюць чужы лад жыцця, К. Жэра ідзе за аўтарам знакамітай *Прамовы Мялешкі*. І калі ў апошняй гутарка вядзецца ад першай асобы і сатырычна-зніштажальна высмейваецца розныя сацыяльныя праблемы, у тым ліку і ўплыў іншаземцаў на жыццё ў краіне, то ў *Torbie śmiechu...* паказваецца вынік гэтага ўплыву. Так, у апавяданні *Да каго малпа падобная?* паказваецца выпадак з панічом, які вярнуўся дадому пасля навучання ў замежжы. К. Жэра здэкліва апісвае паніча, што дазваляе ўвогуле гаварыць пра негатыўныя адносіны аўтара да пераймання чужых звычаяў. Фраза “нібыта для навучання навукам” паказвае на няпэўную мэту замежнага падарожжа і намякае, што паніч займаўся ў вандроўцы зусім не навукай. На вынесенае ў заглавак твора пытанне аўтар дае адказ вуснамі аднаго з вучняў: “Малпа найбольш падобная да ягамосця пана камергера” (*Ze starych szpargalów*, 1893, s. 239). Праўда, у другой палове XVIII ст., калі складаўся зборнік, пытанне іншаземнага засілля не ставілася так востра, як у XVII ст. У *Torbie śmiechu...* заўважаюцца толькі элементы той даўняй сатыры, якая выкрывала недахопы тагачаснага грамадства і з цягам часу трансфармавалася ў гумарыстычнае апавяданне.

У зборніку ёсць творы, у якіх узнікаюцца сур’ёзныя філасофскія пытанні. Так, кароткі, але змястоўны адказ даў разумны шляхціц на пытанне: “што Бог мае, а чаго не мае?” – “Бог усё мае, але не мае роўнага сабе” (*Ze starych szpargalów*, 1893, s. 101).

Распушта, як вядома, – адзін са смяротных грахоў, які асуджаецца Царквою і людзьмі. Гэты грэх высмейваецца К. Жэрам у гумарыстычнай форме: “Калі раз аднаго суддзю запыталі ў кампаніі, ці ёсць пакаранне за распусту? – той адказаў: – Не, шаноўнае панства, бо вас усіх бачу тут з галовамі на плячах” (*Ze starych szpargalów*, 1893, s. 221). Трапным дасціпным выразам К. Жэра выкрывае шляхецкую амаральнасць, уяўную прыстойнасць: змешчаныя ў зборніку творы былі зразумелыя тагачаснаму чытачу, таму выкрыццё амаральнасці, несумненна, выклікала калі не смех, то прыхаваную ўсмешку.

Распушта высмейваецца і ў апавяданні *Пра прыгоду Марысі*, дзе распавядаецца, як саксонец, не ведаючы польскай мовы, спакусіў дзяўчыну Марысю, абяцаючы той пабрацца шлюбам. Бацькі Марысі дакаралі дачку за страту цнатлівасці, тая, аднак, не моцна перажывала: “Што зрабілася, таго ўжо не зменіш, але як жа я, нешчаслівая, паразумелася з каханкам, калі нічога па-нямецку не разумею?” (*Ze starych szpargalów*, 1893, s. 135). У апавяданні высмейваецца канкрэтная сітуацыя, аўтар не прэтэндуе на абагульненне, а весяліць чытача-шляхціца, добра знаёмага з падобнымі “няшчасцямі”, таму апавяданне завяршаецца традыцыйна для *Torbie śmiechu...*: “Людзі досыць з таго пасмяяліся” (*Ze starych szpargalów*, 1893, s. 135).

Зборнік таксама змяшчае творы, закліканыя аказаць эмацыйнае ўздзеянне на пачуцці чытача. Да такіх можна аднесці апавяданне *Што жадаў стары ксёндз маладому*. Малады ксёндз, прыйшоўшы са Святымі дарамі да старога і хворага святара, падрыхтаваў яго да шляху ў Вечнасць і далучыў да апошняга Таемства, а той пажадаў яму: “Вялікі дзякуй, мой ксёнджа, за зробленую мне ласку, і дай Божа, каб васпану такой самай ласкай аддзячылася” (*Ze starych szpargałów*, 1893, s. 129). Тут мы бачым дабразычлівасць старога чалавека, які пажадаў маладому святару самага шчырага і, на яго думку, самага каштоўнага: каб таго ў старасці не пакінулі Ласка Божая і чалавечая прыхільнасць. Сам будучы каталіцкім манахам, К. Жэра па-хрысціянску разважае пра хваробу і смерць: “У нас калі хто ў кляштары хварэе, дык мы за таго радуемся, бо як памрэ, то хварэць ужо не можа” (*Ze starych szpargałów*, 1893, s. 202).

Таксама ў *Torbie śmiechu*... ўзнімаецца адвечная праблема бацькоў і дзяцей, асабліва яскрава выяўленая ў апавяданні *Пра подлага сына, які даваў бацьку есці ў карытку*: пасля таго, як стары бацька, у якога трэсліся рукі, пабіў падчас абеду міску, сын загадаў падаваць яму ежу ў драўляным карытку. Адночы сын, назіраючы за ўласным дзіцём, якое штосьці выдзёўбвала з палена, спытаўся ў яго, што той майструе. Адказ малага ўражае глыбінёй і мудрасцю: “Гэта, татуля, будзе карытка, – адказваў хлопец, – якое я раблю для таты, каб той мог есці, калі састарэе гэтаксама, як наш дзядуля” (*Ze starych szpargałów*, 1893, s. 181).

У іншым ракурсе разглядаюцца ўзаемаадносіны дзяцей і бацькоў у апавяданні *Ягамосць п[ан] Беласукня расказваў, як аднаго пана пахавалі*. Паміраючы, адзін набожны пан цвёрда загадаў свайму сыну, каб той пахаваў яго без аніякай пышнасці, як самага простага чалавека. Сын, хочучы выканаць волю бацькі і адначасова не зняважыць гонару, загадаў паставіць у касцёле два катафалкі. “Адзін убогенькі, з чатырма свечкамі, і цела ў простаі труне з надпісам “Так загадаў бацька”. Другі катафалк быў прыбраны як найпышней, а на ім надпіс “Так хацеў сын” (*Ze starych szpargałów*, 1893, s. 197). Так праявілася павага сына да бацькі. Відавочна, што творы з *Torby śmiechu*... маюць і маральна-дыдактычныя мэты, якія дасягаюцца гумарыстычнымі сродкамі.

У многіх апавяданнях зборніка галоўнымі дзеючымі асобамі з’яўляюцца каталіцкія святары і манахі. У літаратуры, прысвечанай *Torbie śmiechu*..., можна сустрэць меркаванне, што зборнік прасякнуты духам антыклерыкалізму (Maldzis, 1995, с. 214–215). На нашу думку, гэта не зусім так. Вобразы святароў і манахаў, якія выяўлены ў зборніку, паказваюць, што аўтар ставіўся да іх як да звычайных людзей са сваімі праблемамі, слабасцямі і жаданнямі, тым больш што сам быў манахам: ён не выкрывае, не высмейвае іх, а робіць такімі ж героямі, як шляхціцы, паны, сяляне, часта кемлівымі і разумнымі.

У структуру асобных твораў уведзены элементы казанняў святароў. Трэба адзначыць, што казанні ўжо былі аб’ектам пародый і ў XVII ст. (*Казанне рускае*), і ў XVIII ст. (*Прамова русіна, Іншая прамова русіна, пра нараджэнне Хрыста, Казанне рускае схізматычнае*). Але калі раней казанні святароў па-

радзіраваліся, то тут найбольш цікавыя ўрыўкі з іх запісваліся, а ў тэксце нават пазначалася імя ксяндза-прамоўцы. Так, у апавяданні *Са старога казання ксяндза Стан[іслава] Бялецкага на чацверты тыдзень посту* метафарычна распавядаецца, як вочы жаляцца чалавеку на свой незайдросны лёс, што шмат працуюць, але нічога не маюць:

Ногі, што з самага нізу, – казалі вочы, – колькі саф’янавых ботаў зношваюць? Вушы, што слухаюць плёткі, маюць каштоўныя завушніцы; нос нічога не робіць, але мае вытанчаныя бальзамы і табакі; чэрава таўсее, вельмі пышна апранутае і багата падперазанае. А мы, вочы, бедныя сіроты, голыя, нават парашку якога прыняць не можам (*Ze starych szpargałów*, 1893, s. 47).

Пад вачамі Бялецкі, пэўна, разумеў сквапных людзей, якія дарэмна наракаюць на свой лёс. Тым больш, што галава, пачуўшы тыя жалбы адказала: “Ах! Нашто ж апранаць вочы, калі ўсё вачам нядобра і дабро робім толькі для вока” (*Ze starych szpargałów*, 1893, s. 47). Той жа ксёндз Бялецкі параўноўвае магнатаў з магнітамі, якія прыцягваюць не жалеза, а золата. Ксёндз Гіляроўскі з іншага апавядання мудра разважае пра зладзейства:

Раней злодзеі былі партачамі, не мелі цэхавага аб’яднання, у якое цяпер прымаюць і вартых людзей. Цяпер партач той, хто ўкрадзе кабылу – трэба яго павесіць. Але цэхмайстар – той, хто прысабечыць некалькі тысяч, і нічога яму за тое не будзе (*Ze starych szpargałów*, 1893, s. 48).

Трэба зазначыць, што ў святарскіх казаннях істотную ролю адыгрывае маральны аспект. Хоць і ў гумарыстычнай форме, у *Torbie śmiechu...* яны навучаюць чытача чалавечым дабрачыннасцям або прымітыўна тлумачаць паходжанне розных з’яваў. Нярэдка ў казаннях і дасціпныя выразы, напрыклад: “...хлуслівы язык як лямеш: заўсёды, ведучы баразну, з аднаго боку адбярэ, з другога дадасць” (*Ze starych szpargałów*, 1893, s. 47).

У зборніку па-мастацку выяўлены і сапраўдныя гістарычныя асобы: падскарбій Вялікага Княства Літоўскага Ян Ежы Флемінг, кароль польскі і вялікі князь літоўскі Ян Сабескі, кароль польскі і вялікі князь літоўскі Аўгуст III, празваны Сасам (Саксонцам).

Ян Ежы Флемінг з’яўляецца асноўным персанажам апавядання *Што раскавалі пра пана Флемінга, в[ялікага] літ[оўскага] падскарбія*”, дзе гутарка пра выпадак, які здарыўся з падскарбіем на багаслужэнні ў адным з касцёлаў. Служыць выпала ксяндзу, які быў заўсёды нетаропкі. А пан Флемінг быў чалавекам халерычнага складу, нецярплівым, і да ўсяго, будучы лютаранінам і перайшоўшы ў каталіцтва, не любіў доўгіх службаў. Па сканчэнні багаслужэння пан Флемінг дастаў з кішэні біты талер, даў слуге і мовіў: “Пайдзі, занясі ксяндзу і скажы, што гэта мой пан пасылае васпану, але не за тое, што васпан адслужыў Святую

Імшу, а за тое, што скончыў яе днём сённяшнім” (*Ze starych szpargalów*, 1893, s. 53). Камізм у творы праяўляецца праз дасціпны выраз Флемінга, які адначасова і аддзячыў ксяндзу за Імшу, і выказаў незадавальненне працягласцю службы.

Я. Е. Флемінг у свой час падтрымаў абранне на каралеўскі трон Аўгуста III, які таксама не забыты ў *Torbie śmiechu...* Ён згаданы ў апавяданні *Як выглядаў кароль Сас*. Твор падаецца як рэальная падзея, бо ў пачатку яго нават называецца дата – 1752 г. Кароль з вялікай світаю едзе праз Падляшша на паляванне ў Белавежу, а вясковыя людзі, якія ніколі не бачылі караля, выбягалі, каб хоць паглядзець на манарха. Кароль, аднак, спакойна спаў у карэце, а праз вакно выглядаў яго вялікі сабака-бульдог. Жанчыны і дзеці, прыняўшы бульдога за караля, дзівяцца, што: “з выгляду кароль быў падобны да сабакі” (*Ze starych szpargalów*, 1893, s. 75). Вельмі цікавае аўтарскае ўдакладненне, якое паказвае яго адносіны да караля: Аўгуст III: “...быў даволі тлусты і шмат спаў” (*Ze starych szpargalów*, 1893, s. 75). Сапраўды, згодна з партрэтам 1755 г., які належыць пэндзлю мастака П’этра Ратары, кароль быў даволі мажны, з цяжкай ніжняй сківіцай. Таму параўнанне яго з бульдогам недалёкае ад рэальнасці. Магчыма, што К. Жэра бачыў караля на ўласныя вочы і вырашыў выкарыстаць гэтую дэталю у мастацкім творы.

Дзякуючы добрай адукацыі, Жэра валодаў лацінскай мовай і, па-магчымасці, выкарыстоўваў лацінскія выразы ў творах, у тым ліку і ў камічных мэтах. Так, камізм апавядання *Melius est sedite quam sedete* цалкам пабудаваны на ўжыванні героямі лацінскіх словаў “sedite” і “sedete”. Пан Кучынскі спыняецца на пастой у аднаго беднага шляхціца, які, дрэнна гаворачы на лаціне, запрашае прысесці: “Мае паночкі, sedite, sedite” і добра частуе гасцей. Калі ж пан Кучынскі трапляе ў сенатарскі двор, гаспадар, добра размаўляючы па-лацінску, запрашае прысесці: “Sedete, sedete”, – толькі замест таго, каб накарміць галоднага госця, паказваў яму каштоўныя дываны, карціны і г.д. Такім чынам з’явілася прымаўка, якая дала назву апавяданню – „Melius est sedite quam sedete” (яе можна перакласці, ведаючы змест твора, як “Лепш sedite, чым sedete”). Лацінскія словы тут адыгрываюць важную ролю для разумення галоўнай думкі твора: адукаванасць не заўсёды вызначае шчырага гасціннага гаспадара.

Вялікую ўвагу К. Жэра надае загадкам, якіх у зборніку вялікае мноства і якія робяць яго больш цікавым і змястоўным. У некаторых выпадках адказы маюць форму разгорнутага апавядання, што выразна відаць з *Загадкі пана Будзішэўскага*. На пытанне “хто ж настолькі няшчасны, што на неба патрапіць не можа?” (*Ze starych szpargalów*, 1893, s. 37) Будзішэўскі сам дае адказ: “Святы шлюб на неба патрапіць не можа” (*Ze starych szpargalów*, 1893, s. 37), а затым даволі метафараўчана і разгорнута тлумачыць чаму.

Некаторыя загадкі разлічаны на матэматычную падрыхтоўку таго, хто адгадвае, як, напрыклад, у апавяданнях *Колькі адзін аўчар авечак меў?* (*Ze starych szpargalów*, 1893, s. 95), *Другое матэматычнае выпрабаванне* (*Ze starych szpargalów*, 1893, s. 96), *Як з двух палак зрабіць дзесяць?* (*Ze starych szpargalów*, 1893, s. 194), *Загадка* (*Ze starych szpargalów*, 1893, s. 217).

Загадкі ў зборніку выступаюць як у праявінай, так і ў паэтычнай форме, апошня з якіх бліжэй да народнай творчасці.

Усім патрэбная, але ніхто мяне не жадае,
 Той, чья я, ужо мяне не аглядае,
 Той, хто мяне зрабіў, не хоча для сябе,
 Той, хто мяне купіў, не пакіне сабе. (*Труна*).
 (*Ze starych szpargałów*, 1893, s. 208).

Бываюць у зборніку і загадкі, адгадаць якія непадрыхтаванаму чалавеку даволі цяжка, напрыклад:

Што за край, які не край?
 Што за рай, які не рай?
 Што за збожжа, якое не збожжа?
 Што за нож, які не нож?
 Што за рог, які не рог?
 Што за Бог, які не Бог?
 (*Ze starych szpargałów*, 1893, s. 219).

З адгадак, якія падаюцца ніжэй, вынікае, што, напрыклад, Рай, “які не рай” – назва вёскі (да нашага часу ў Сенненскім раёне існуе вёска з такою назваю а К. Жэра жыў і працаваў і ў Сянне).

У *Torbie śmiechu...* важнае месца займаюць прыказкі і прымаўкі, якія нясуць у сабе:

...маральна ўзважаны, мудры погляд на жыццё як на сістэму адносін чалавека да свету прыроды, да грамадства, радзімы і да роду, сям’і, да дзеда-прадзеда, бабы-прабабы, маці і бацькі, сястры і брата, залюкі і ятроўкі, швагроў, кумоў, сватоў і свацяў, суседзяў, блізкіх і далёкіх, народаў-пабрацімаў і народаў заморскіх, загадкавых, расселеных у цёплых і халодных краях – саўдзельнікаў жыцця (Kaleśnik, 1992, s. 9).

Зборнік ствараўся на працягу дзесяцігоддзяў, і аўтар упісваў туды прыказкі, якія чуў і якія яму падабаліся, не забываючы ўказваць імёны і прозвішчы людзей, ад якіх іх пачуў.

Бывае, што прыказкі размяшчаюцца тэматычна, як, напрыклад, у апавяданні *Прымаўкі пра дваровую падляшскую і мазавецкую шляхту*. Аўтар наўмысна падкрэслівае ў назве, што героямі прыказак будуць падляшскія і мазавецкія шляхціцы, да якіх ён ставіцца з іроніяй: “Хоць лапа на лаце, але вітаю, пане-браце!” (*Ze starych szpargałów*, 1893, s. 228), “З кордам, але босы, голы, ды ў рукавіцах” (*Ze starych szpargałów*, 1893, s. 228), “Як сядзе сабака на двары шляхціца, дык хвост за мяжою трымае” (*Ze starych szpargałów*, 1893, s. 228), “Што збанок, то панок” (*Ze starych szpargałów*, 1893, s. 229), “Апрануўся, бы шляхціц у карчму” (*Ze starych szpargałów*,

1893, s. 229) і інш. У гэтых прыказках падкрэсліваецца шляхецкая ганарлівасць і пыха. Увогуле, хоць, паводле аўтара, у прыказках высмейваюцца падляшскія і мазавецкія шляхціцы, падобныя прыказкі можна аднесці да ўсёй шляхты Рэчы Паспалітай, пра якую прымаўка сцвярджае: “Шляхціц у гародзе роўны ваяводзе” (*Ze starych szpargałów*, 1893, s. 228).

Занатаваныя ў *Torbie śmiechu*... прыказкі прасякнуты народнай мудрасцю і маральнасцю: “Любі бліжняга, шануй старога, стой на сваім і з мірам жыві” (*Ze starych szpargałów*, 1893, s. 213), “Комін брудны, хата незамкнёна, свечка без ліхтарні – такі парадак на псарні” (*Ze starych szpargałów*, 1893, s. 213), “Дбай не пра багаты строй, а толькі пра пажытак свой” (*Ze starych szpargałów*, 1893, s. 213) і інш. Асабліва варта адзначыць *Прыказкі, запісаныя тут ад старых людзей*: старыя людзі праз свой жыццёвы досвед заўсёды лічыліся мудрэйшымі за іншых. К. Жэра змяшчае пад гэтай назвай такія выслоўі, як: “Брыдкі твар цнота аздобіць можа, а распусце й прыгажосць не дапаможа” (*Ze starych szpargałów*, 1893, s. 232), “Добра тое поле родзіць, па якім гаспадар ходзіць” (*Ze starych szpargałów*, 1893, s. 232), “Не той майстар, што пачне, а той, што скончыць” (*Ze starych szpargałów*, 1893, s. 232).

Такім чынам, *Torba śmiechu*... Караля Жэры – гумарыстычны зборнік, створаны для задавальнення эстэтычных патрэбаў, у тым ліку і ў смеху. Зборнік быў разлічаны на адукаванага чытача, таму яго крыніцы даволі разнастайныя: вусная народная творчасць, эпіграмы з гербоўніка В. Патоцкага, урыўкі з твораў М. Стрыйкоўскага, В. Куніцкага, кнігі *Złote jarmo małżeńskie*, творы з перакладнога зборніка *Rymskie dziei (Gesta Romanorum)*, што паказвае на дасведчанасць і адукаванасць аўтара, яго імкненне ўдасканаліць змест зборніка рознымі цікавымі, хоць часта і вядомымі твораўмі. У зборніку прысутнічае вялікая колькасць народных сюжэтаў, а таксама прыказак, прымавак, загадак, таму яго аўтара, К. Жэру, можна лічыць пачынальнікам збірання народнай творчасці. Гэтую справу пазней працягнулі беларускія фалькларысты XIX – пачатку XX ст.

Галоўная мэта *Torby śmiechu*... – дыдактычна-займальная, тэматыка апавяданняў вельмі разнастайная. У зборніку высмейваюцца неадукаванасць, сквапнасць, пыхлівасць, распуста, п’янства, бяздумнае перайманне чужынскага ладу жыцця, уздымаюцца актуальныя праблемы бацькоў і дзяцей, часта ўзнікае тэма шлюбу, з’яўляюцца філасофскія праблемы жыцця і смерці, занатоўваюцца цікавыя казанні святароў. Змястоўнасці зборніку дадаюць апавяданні, у якіх галоўнымі героямі становяцца сапраўдныя гістарычныя асобы (Я. Е. Флемінг, Я. Сабескі, Аўгуст III “Сас”).

Bibliografia

Źródła

Ludziej słuchaj, a swój rozum maj: Białoruskija narodnyja kazki. (1988). Minsk: Junactwa.
Ze starych szpargałów ś.p. Karola Żery. Fraszki i opowiadania. (1893). Warszawa: Nakład i druk S. Lewentala.

Żera, Karol. (1980). *Vorago rerum. Torba śmiechu. Groch z kapustą. A każdy pies z innej wsi...* Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.

Opracowania

- Bilutienko, Jelena. (2008). *Romantyczeskaja szlachetskaja „gawęda” w polskiej prozie XIX wieku*. Grodno: GrGU.
- Brazhunou, Aleś. (2007). *Pierakładnaja biełetrystyka Bielarusi XV–XVII stahoddziau*. Minsk: Bielaruskaja nawuka.
- Dziehciarenka, Wasilisa. (2006). Litaraturnaja i falkłornaja tradycyi u tworczaści Karala Żery i Juzafa Baki. *Wiści BDPU*, Sieryja 1, 4, s. 100–103.
- Karniejczyk, Wasilisa. (2003). Dwa wydanni „Torby śmiechu” Karala Żery. *Pracy kafiedry historyi bielaruskaje litaratury Biełdziarżuniwersiteta*. Wyp. 4, Minsk: Prawa i ekanomika.
- Kalesnik, Uładzimir. (1992). Rupliwiec u matacznikach rodnaha słowa. *Bielaruskija prykazki, prymauki, fraziealahizmy*. Minsk: Nawuka i technika.
- Maldzis, Adam. (1995). Żera Karol Antoni. *Myslicieli i aswietniki Bielarusi (X–XIX stahoddzi)*. Minsk: Bielaruskaja encykłapiedija.
- Maldzis, Adam. (1987). „Torba śmiechu” Karola Żery. *Z litaraturaznaucznych wandrawanniaiu: narysy, ese, dzionniki*. Minsk: Mastackaja litaratura.
- Żukowska, Kazimiera. (1980). Żera, czyli u źródeł autentyku gawędy szlacheckiej. *Vorago rerum. Torba śmiechu. Groch z kapustą. A każdy pies z innej wsi...* Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.

Summary

The article deals with the humorous writing collection *Pouch of Laughter* by Karol Żera. The collection has two published lists, its main purpose is didactic-entertaining. It was created to meet the aesthetic needs of both the author and the reader, and is designed for a good education of the latter. In *Pouch of Laughter*, there are some interesting cases from the life of the Polish-Belarusian gentry, excerpts from the sermons of priests, funny songs, proverbs, riddles, epigrams on coats of arms, etc. The article identifies sources of the writing collection, draws attention to the connection with folklore and affirms that Żera can be considered as one of the founders of the collection of folk art, and also shows the thematic variety of stories included in the writing collection and its significance for the 18th-century literature's history of Belarus.

Key words: *Pouch of Laughter*, version, manuscript, humor, irony, comical effect, folklore

Streszczenie

Artykuł poświęcony jest zbiorowi opowiadań humorystycznych *Torba śmiechu...* Karola Żery. Zbiór ma dwie redakcje, celem jego publikacji było pełnienie funkcji dydaktycznej i rozrywkowej. Księga została stworzona, aby zaspokoić potrzeby estetyczne zarówno autora, jak i wykształconego czytelnika. W *Torbie śmiechu...* zebrane zostały ciekawe zdarzenia

z życia polsko-białoruskiej szlachty, fragmenty kazań księży, wesołe piosenki, przysłowia, zagadki, epigramaty itp. W artykule zidentyfikowano źródła wykorzystane przez autor zbioru, zwrócono uwagę na związek z folklorem oraz udowodniono, że Karol Žera może być uważany za jednego z pierwszych zbieraczy twórczości ludowej. Autor artykułu podkreśla różnorodność tematyczną opowiadań umieszczonych w zbiorze, a także jego znaczenie w historii literatury białoruskiej XVIII wieku.

Słowa kluczowe: *Torba śmiechu*, redakcja, rękopis, humor, ironia, efekt komiczny, folklor

Рэзюме

Артыкул прысвечаны гумарыстычнаму зборніку *Torba śmiechu...* Караля Жэры. Зборнік мае два апублікаваныя спісы, яго галоўная мэта – дыдактычна-займальная. Ён быў створаны для задавальнення эстэтычных патрэбаў як аўтара, так і чытача, і разлічаны на добрую адукацыю апошняга. У *Torbie śmiechu...* занатаваны розныя цікавыя выпадкі жыцця польска-беларускай шляхты, урыўкі з казанняў святароў, вясёлыя песенькі, прыказкі, загадкі, эпіграмы на гербы і інш. У артыкуле вызначаюцца крыніцы, якія выкарыстоўваў аўтар зборніка, звяртаецца ўвага на сувязь з фальклорам і сцвярджаецца, што К. Жэру можна лічыць адным з пачынальнікаў збірання народнай творчасці, а таксама паказваецца тэматычная разнастайнасць апавяданняў, змешчаных у зборніку, і яго значэнне ў гісторыі літаратуры Беларусі XVIII ст.

Ключавыя словы: *Torba śmiechu*, рэдакцыя, рукапісны зборнік, гумар, іронія, камічны эфект, вусная народная творчасць